

О БОРБЕНОМ МОРАЛУ НАШИХ ЈЕДИНИЦА У БИЦИ НА СУТЈЕСЦИ

I

У распону од мјесец дана, посљедњих дана прољећа 1943 године, одиграла се „најславнија епопеја НОР-а“. Био је то, у релативно кратком временском периоду, баш зато што је био тежак, најбољи испит руководства НОР-а, војне организације јединица, њихове дораслости тешким условима борбе, провјера снаге и вриједности Главне оперативне групе Врховног штаба и ослободилачког покрета на цијелој територији Југославије, а нарочито моралне вриједности јединица које су узеле учешћа у тој тешкој драми, испит моралне вриједности сваког појединца од војника до најстаријег команданта.

По приближним подацима у Петој офанзиви учествовало је око 120.000 непријатељских добро опремљених војника¹⁾ у релативно одморним јединицама, са богатим искуствима, па и у борбама са партизанима и на планинском терену. Толиким снагама окупатор је постигао однос 8 : 1, јер су средином маја наше снаге у 16 бригада имале око 15.000 људи са око 4.500 рањеника и болесника. Напримјер, Прва пролетерска дивизија 15 маја имала је у три бригаде 2.867 бораца и старјешина (Прва пролетерска бригада 1.145; Трећа санџачка 743; Трећа крајишка 979) рачунајући и око 300 другарица.

Материјално-технички однос био је још неповољнији за наше снаге, нарочито у наоружању, средствима везе, саобраћајним средствима и сл. Колику је улогу у том односу играла непријатељска авијација, која је вршила интензивна извиђања и скоро непрекидна бомбардовања наших незаштићених јединица, не треба ни наглашавати.

Такав неповољан бројни и материјално-технички однос био је још погоршан ванредно великим физичким напорима којима су биле изложене јединице Главне оперативне групе. Њихови маршеви су у то вријеме били ванредно дуги и напорни. Прва пролетерска бригада извршила је марш, готово без застанка, од Бијелог Поља до Челебића. Али да је остало само на томе. Требало је одмах, по мјери њиховог пристизања, развити батаљоне у напад. Сличан случај одиграо се и

¹⁾ У првом појасу око 92.000 војника, а на осигурању позадине и по дубини око 30.000 људи.

са батаљонима Друге пролетерске, Шесте источно-босанске и Мајевичке бригаде које су после дугих маршева морале 29 маја ступати у борбу и збацити Нијемце са Вучева и Ђурева. Поводом тог догађаја који се одиграо од 28 до 31 маја, како истиче Кладарин у својој књизи, били су грчетива борба за вријеме, „за успјешно и брзо савлађивање суровог планинског простора, кањонских ријека и потока, а затим умора и глади“.²⁾ По сачуваним документима, а нарочито по дневницима учесника, јасно се види да су тада јединице из дана у дан, из марша пролазиле у борбу па опет на марш, непрекидно бомбардоване од непријатељске авијације.³⁾ А у вријеме борби на Сутјесци и у току пробоја није у том погледу било изузетка такође ни за једну јединицу. Напротив, услови су постајали све тежи, напори све већи, а активност непријатељска све јача. Такве напоре пратило је неспавање и умор, а надасве глад. На једном мјесту у својој књизи „Шеста пролетерска источно-босанска“, Р. Петовар каже: „Уз то се и авет глади надвила над бригадом. Коморе су четири дана остале на Шћепан Пољу, јер нису могле да пређу преко Пиве. Већ је прошло мјесец дана, како борбе стално трају, исхрана је била нередовна, многе неприспаване ноћи — све је то исцрпilo борце... Почела се јести коњетина, јер је храна заплијењена од непријатеља брзо утрошена. Борци су били изложени огромним напорима. Само дневно прећи пут од Вучева до Сутјеске довољно је да се људи исцрпе, а уз то борба без одмора и још разни други напори“.⁴⁾

Тежину ситуације у којој се налазила Главна оперативна група, повећавала је присуство болнице и проблем болесних и рањених. Познато је да се Битка на Сутјесци претворила у тако тешку битку и да нам је могла бити наметнута управо ради обавеза према тешко покретној болници. Зато се она по начину вођења од стране наших снага разликује од борби које су до тада водиле. Али, није ствар била само у томе колико је болница везала руке Главној оперативној групи у извођењу смјелих маневара, тј. у оперативном погледу, него и колико је морално обавезивала сваког борца и старјешину према рањеним и болесним друговима. Да би се то могло у потпуности сагледати треба видјети колико су велике губитке претрпјеле наше јединице и у току Битке на Сутјесци, јер се такви губици морају одражавати на борбени морал. Напримјер, Шеста пролетерска источно-босанска бригада, прије покрета на југ — у састав Главне оперативне групе Врховног штаба, — имала је око 600 људи, а на терен Источне Босне после Битке вратило се 250. Њен први батаљон пошао је са 180, а вратио се са 50 људи. Мајевичка бригада је, такође, пошла са 600 људи, а вратила се са око 230.⁵⁾ Десета херцеговачка бригада од априла до пред пробој — по-

²⁾ Буро Кладарин: „Слом IV и V окупаторско-квислиншке офанзиве“, издање 1956 године.

³⁾ Види: Р. Петовар „VI пролетерска бригада“, М. Стијовић: „Дневник“, В. Дедијер: „Дневник II“ и др.

⁴⁾ Р. Петовар: „Шеста пролетерска источно-босанска бригада“.

⁵⁾ Подаци узети из: Р. Чолаковић: „Записи“ IV.

четком јуна — имала је 500 избачених из строја. Или, на примјер, само на Љубину Гробу легендарна 2 чета 4 батаљона Четврте пролетерске бригаде претрпјела је тако тешке губитке да је у чети остало само 13 другова, од којих неколико рањених. „Ми смо изгубили двије трећине људства, али рачунајте на нас као да смо у пуном саставу“ — јавио је у извјештају штаб 2 батаљона Друге далматинске бригаде о борбама на Д. Барама. Да не помињемо и губитке које је претрпјела Трећа дивизија и болница на Сутјесци. Судбина коју је тада доживјела Трећа дивизија сигурно је једна од најтежих у Народно-ослободилачком рату.

Ових неколико на дохват узетих примјера и података могу, само приближно, дочарати каква је све напрезања, физички и морално, требало савладати, са каквим су се све искушењима сусретали борци и јединице у току Битке на Сутјесци.

Различити борбени поступци јединица, узајамна повезаност њихових напора, вриједност појединих, нарочито рјешавајућих одлука команданата, улога Врховног штаба, посебно Врховног команданта — друга Тита; затим оцјена непријатеља, вриједност његових планова, рад појединих њихових команди, и на крају оцјена осталих околности: оперативно-тактичких, материјалних, географских, економских итд., који су имали утицаја на ток и резултате операције итд., све је то до сада анализирано, аргументовано масом докумената, посматрано са разних аспеката. Писано је и о моралној вриједности јединица, моралном фактору као једном од најзначајнијих услова који је одлучио исход Битке на Сутјесци. О томе и Ђ. Кладарин у својој књизи на једном мјесту каже: „Али битан елеменат њене пobjеде било је њено несаломљиво унутарње морално-политичко јединство. То јединство, проистекло из револуционарне свијести људи и оправданости њихове борбе, преовладало је све, и тежак марш преко сурових и пустих планина, и глад, и физички умор, и болест, и сваку малодушност и страх. Оно је презрело смрт по оној чувеној Марксовој формулацији за париске комунаре — „Јуришало се на небо“.⁶⁾

Али, када се говори о моралном фактору, боље рећи када се говори о борбеном моралу наших јединица у току Битке на Сутјесци, онда би било неправилно сводити га само на политичку свијест људи. Па и када се говори само о свијести не смије се изостављати све оно из чега је та свијест резултирала без сагледања колико други различити елементи утичу на њено формирање и снагу или колико, позитивно или негативно, дјелују на њено мијењање. Јер, ако се пође од тога да се борбени морал — та, како је већ често пута речено, тако тешко мјерљива величина — дефинише као спремност војних колектива и појединаца да поднесу све борбене тегобе и извршавају борбене задатке, који захтијевају ванредна лишавања, непозната у мирнодопско вријеме, из унутарњег увјерења људи, то значи да елемент свијести мора имати прворазредну улогу. Али самим тим што је у питању борбена ситуација појављује се неколико елемената без којих не мо-

⁶⁾ Ђ. Кладарин: „Слом IV и V окупаторско-квисл. офанзиве“.

жемо разумјети колебања у вриједности борбеног морала, па ни његову снагу, а према томе ни све мјере за његово подизање и учвршћење. Само ако се имају у виду сви елементи од којих зависи борбени морал (а то се при досадашњим анализама понекад занемаривало), може се оцијенити његова снага која је у нашим јединицама показала своју праву вриједност у току Битке на Сутјесци.

Потребно је подвући да су опште моралне норме које су владале у нашем Народноослободилачком покрету биле полазна основа за вриједност и оцјену борбеног морала. Такође је то била полазна основа за даље утицање на формирање свијести људи којој карактер рата и револуционарне борбе и степен увјерености људи у његову праведност и неопходност даје незамјењиве импулсе. Али када се говори о вриједности борбеног морала треба имати у виду и атмосферу створену у војничком колективу и његов утицај не само у развијању одређених сазнања и разјашњавања циљева борбе, него и у развијању унутарњих односа, другарства и узајамног повјерења. У уској вези са тим су долазили до изражаја и улога и углед старјешине, његов ауторитет (што је било у зависности од његових способности у руковођењу), од знања, а особито од тога колико личним примјером служи за углед млађима, и од његовог односа према људима. У Петој офанзиви се, такође, показало да су на борбени морал имали утицаја: успјешно извршење борбених радњи, традиција јединице, његовање поноса због припадности одређеној јединици и сл., затим степен искустава из претходних борби; обученост и степен војно-стручне спреме, стечене навике формиране у борби и колективу итд. Поред тога велики утицај су имали физичка кондиција људи, снабдјевеност јединица — према реалним могућностима — средствима за живот и борбу и сл. А пошто сви ти елементи стоје у међусобном односу и зависности требало би их све сагледати да би се могла дати бар приближна вриједност борбеног морала јединица Главне оперативне групе. Но, ми ћемо, услијед ограниченог простора, размотрити само неке од њих.

II

Када се говори о активности партиских организација и доприносу политичког рада на постизању ванредно високог борбеног морала, који су показале јединице Главне оперативне групе у току Битке на Сутјесци неопходно је сагледати оно што је претходило том периоду. И активност партиских организација, и политички рад у јединицама наставак су дотадашње праксе. Измијенио се само темпо рада а обим питања која су се третирали свео се на најживотније проблеме јединица.

У једном наређењу Штаба Прве пролетерске бригаде, у коме се осврће на искуства и нове задатке, указује се на потребу појачаног политичког рада, *прилагођеног сталним борбама и покретима и инси-*

стира на кратким конференцијама, „политичком расветљавању задатака, уношење више оптимизма, ведрине и борбености међу борце“.⁷⁾

Један податак из извјештаја Политодјела Треће крајишке бригаде такође говори о ванредном темпу рада: „У периоду од 20 марта па до данас (29 маја 1943 г. — В. М.) присуствовали смо на 72 састанка. Од тога је било 35 партиских, 12 опште-политичких, 23 скојевска и 2 са женама“.⁸⁾ Није ово ни најбољи ни једини примјер такве врсте који говори о интензитету рада у то вријеме.

Колико је која јединица успјела да се прилагоди таквом темпу и тешким условима рада зависило је од искустава која су у дотадашњој пракси стекли старјешине и комунисти. Разумљиво, старије бригаде (Прва и Друга пролетерска) су безболније оствариле тај пролаз од оних које су уочи или тек у самој офанзиви имале прва озбиљна ратна крштења (Мајевичка, Трећа бригада Девете дивизије). Но, без обзира на борбени стаж јединица, у свима је одржано много предавања, разговора, дискусија којима су се објашњавали циљеви наше борбе, раскринкаван окупатор и домаћи издајници, и објашњаван однос према Савезницима. Уз то је са старјешинама и комунистима, а често и са свим борцима — на плану идеолошко-теоретског рада — прорађено по неколико тема из основа марксизма. Такав претходни политички рад у свакој јединици Главне оперативне групе и у партиским организацијама, знатно је допринео високој политичкој свести, која се у пуној мјери показала у току Битке на Сутјесци. Нарочито у вези са тим треба нагласити колико је на постојаност борбеног морала и његову снагу у јединицама утицало разумијевање тадање међународне ситуације. Наиме, било је јасно да непр. офанзива није била толико израз успона снага фашизма колико посљедица његових слабости. Одатле је и свијест о улози и значају јединица Главне оперативне групе дјеловала као посебно значајан фактор. Међу оном што је подизало уморне и прегладњеле јединице да учине нове напоре, да превазиђу саме себе у издржљивости, отпору и јунаштву, било је и сазнање о томе шта би значео пораз у моменту када снаге фашизма слабе — и колико би он отежао, па чак и довео у питање, циљеве који су били већ сасвим блиска перспектива. Друг Тито је поводом годишњице Друге пролетерске бригаде, говорећи о њеним главним одликама рекао да су то: „Прво, вјерност и љубав према ствари за коју се бори, а то је слобода народа, братство и јединство народа, праведнија и сретнија будућност; Друго, то је неодољива мржња не само према окупатору већ и према свим издајницима нашег народа; Треће, то је храброст, дисциплина која се све више појачава, међусобна љубав бораца, командира, команданата и политичких комесара и коначно спремност да се изврши сваки па и најтежи задатак.“⁹⁾ Могло би се са правом рећи да су то биле одлике и свих других јединица Главне оперативне групе. Али заслужити

⁷⁾ Зборник докумената — том IV, књ. 14, докуменат бр. 41.

⁸⁾ Зборник докумената — том IV, књ. 13, докуменат бр. 130.

⁹⁾ Тито: „Стварање и развој ЈНА“.

такву оцјену није било лако. Претходио је томе дуг борбени пут и интензиван, организован рад у јединицама.

Као саставни део таквог политичког рада и дјелатности парти-ских организација на објашњавању циљева борбе, развијању мржње према окупатору и његовим слугама и сл., и као његова допуна, било је непрекидно објашњавање непосредних задатака јединица, истинито приказивање тешкоћа са којима ће се људи сретати и отварање перспективе да се задаци могу извршити, ма и под најтежим условима.

У том погледу, сваки иоле искусан старјешина, држао се одређених принципа чију вриједност је потврдила пракса.

а) За сваки задатак, кад год је то било могуће, радило се о групи бораца или цијелој јединици, најчешће батаљону и чети, а понекад и бригади, поред кратког наређења (заповјести) није се пропустило и да се не објасни значај претстојеће акције (напада, одбране, марша, извиђања и сл.). Тако, наприклад, у нападу на Балиновац, у критичним моментима пред пробој из окружења на сјевер, командант Прве пролетерске бригаде нашао се, на домак непријатељу, у стрелачком строју заједно са борцима и осталим старјешинама. Оклијевању није било мјеста и командант се брзо одлучио: наредио је батаљонима да се развију, али није пропустио да каже да од успјеха бригаде зависи и судбина болнице, Врховног штаба и осталих јединица.¹⁰⁾ Тако се радило у свакој јединици и готово у свим приликама. Било је то неписано правило на кога је ријетко који старјешина заборавао.

Такав начин рада био је природна посљедица карактера наше армије, основа на којима је она створена. Оборена пракса сукобила би се са логиком која је владала у јединицама. Зато су се такве појаве у ратној пракси брзо и отклањале, јер добровољно регрутоване јединице са великим бројем кадрова, прекаљених у предратној револуционарној борби Партије могле су испољавати стваралачку иницијативу у извршавању сваког задатка само ако је сваком човјеку била позната смисао и свака појединост тог задатка.

б) Такво објашњавање сваког задатка морало се темељити на истинитим чињеницама, а то је значило не скривати тешкоће од људи. Напротив, увијек су смјело предочавани сви напори и опасности, захтијевана одрицања и пожртвовање. Био је сасвим обичан случај да у данима најжешћих борби старјешине траже добровољце, истичући да је у питању задатак са кога се може и невратити.

Упозорење људи на све тешкоће само по себи било је припрема да се до максимума заложу и да не буду изненађени величином напора, гладовања, тежином губитака.

ц) Међутим, оваква објашњења не би одиграла своју улогу ако не би потстицала на оптимизам и активност, ако не би отварала перспективу и вјеру да је могућ излаз и из најтеже ситуације.

¹⁰⁾ Тај догађај помиње се у неколико књига: В. Дедијер у Дневнику II, Ђ. Кладарин „Слом IV и V офанзиве“, М. Бојић у Дневнику, Р. Чолаковић у Записима. У појединостима има разлика у описивању, али је догађај у цјелини дат уједначено.

На једном мјесту у својој књизи „Слом 4 и 5 окупаторско-квислиншке офанзиве“, Ђ. Кладарин о томе каже: „...ни једна једина јединица, ни најмање организована група није се предала непријатељу! Све што је непријатељ заробио били су рањеници, болесници или потпуно изнемогли и изгладњели људи, које је физичка снага сасвим оставила.“¹¹⁾ У историји ратова нема много таквих примјера, а ови наши били су могући јер је у свакој јединици владало увјерење да се излаз мора тражити и увјек може наћи из сваке ситуације. У једном извјештају из тог периода се каже: „Наше борце не забрињава непријатељ, нити његова надмоћност у оружју... Они сматрају великом слабошћу пожалити се ма коме на глад или умор“.¹²⁾ Таква вјера код људи у властите снаге, темељила се на оптимизму баш онда кад је он био најпотребнији — када га је објективно било најтеже постићи.

О расположењу људи тих дана говори и писмо младог борца забиљежено у Дневнику друга Милосава Бојића. Тај борац који је кратко вријеме прије почетка офанзиве дошао у јединицу, пише својим родитељима: „У почетку ми је било тешко, чинило ми се како ме сваког тренутка очекује смрт, али то је брзо прошло. Сада сам много сигурнији... Чини ми се да никад нећу погинути, да ћу се жив вратити. Будите сигурни у то... Опколили су нас са свих страна. Очекујемо да ћемо их за неколико дана разбити... Надам се да ће рат бити скоро завршен“.

Какав контраст према расположењу, које се такође види из писма, писаног истих дана, неколико километара даље, непријатељског војника Вилка Фалконија из Дубровника, мобилисаног од њемачке јединице: „...никад ми није било тако тешко — пише он. Шта ти мислиш, три дана и ноћи марширати по тим проклетим планинама са стројницом на рамену. Киша, снијег и бура те прати. Из вана си мокар, а изнутра ознојен, ноге ти клецају од напора и умора. Проклео сам тада онај час када сам се родио“.¹³⁾

III

Иако су проблем дисциплине и рад на развијању храбрости били повезани са политичким циљевима борбе, за њену неопходност и праведност, никако се не може тврдити да је само политички рад на објашњавању неопходности чврсте дисциплине у нашим јединицама или на развијању и потстицању храбрости допринио атмосфери која је владала у јединицама, јер је примјер старјешине, комунисте или било ког дисциплинованог и храброг борца некад значио више од свих објашњења и пропагандне дјелатности. Јер, као што је већ ре-

¹¹⁾ Ђ. Кладарин: „Слом IV и V окупаторско-квислиншке офанзиве.“

¹²⁾ Зборник докумената Народноослободилачког рата, Том IV, књ. 13, док. бр. 308.

¹³⁾ В. Дедијер: Дневник II, стр. 308

чено, када се говори о унутрашњем учвршћењу јединица, о подизању борбеног морала њиховог састава, немогуће је одвојити политички рад од осталих мјера и поступака старјешина и партиских организација. Пратећи рад у јединицама у току офанзиве по малом броју оригиналних докумената — али зато са нешто више дневничке и мемоарске литературе — може се уочити одређен низ поступака старјешина и комуниста, мјера колектива и организација, који уз политички рад откривају и сву сложеност утицаја различитих фактора на подизање борбеног морала.

Интересантна је појава, рецимо, за неке јединице у Петој офанзиви, да је од 15 маја па до пробоја на комуникацији Калиновик — Фоча, код Миљевине, било веома ријетких случајева самовољног удаљавања из јединице и далеко мање него по завршеном пробоју када је ситуација и у погледу исхране, одмора и борбених услова уопште била много лакша него до тада. Тек после пробоја се у неким наређењима штабова инсистира на „строгим мјерама за спречавање самовољног удаљавања“ (нарочито се подвлачи улога старјешина најнижих јединица), забрањује навраћање у куће сем патролама и интендантским органима „које снабдјевати потребним овлашћењима“.

Ово се може објаснити само тиме да је цјелокупан рад парт. организација, СКОЈ-а, старјешина, команди и свих фактора који су на то утицали дао изврсне резултате, јер су и појединци и јединице издржали баш онда када је било најтеже.

Тако се тек после првог марша од цесте Калиновик — Миљевина, када је једини контакт са непријатељем било смањено дејство његове авијације, када људе више није притискивала мисао да су у окружењу, из 6 београдског батаљона 1 пролетерске неколико бораца показало недисциплиновано и одвојило од своје јединице (није се радило о бјекству кућама, а још мање о предавању непријатељу, него о заостајању и прикључивању јединицама које нису биле у саставу Главне оперативне групе Врховног штаба). А карактеристично је да су борци из тог истог батаљона раније, када је ситуација била такође рећи безизлазна, ишли дубоко у непријатељски распоред из Сухе према Врбници и Миљевини и по извршеном задатку вратили се у своју јединицу.

Када је већ у питању самовољно удаљавање из јединице, потребно је нешто рећи о негативним примјерима и свему оном што је отежавало борбени морал јединице, тј. о свему што је требало савладати да би се створио висок борбени морал. Постоје и објективни разлози због којих се о томе до сада није много писало. Свима нам се чинило да би се тиме помутила сјећања на оно беспримјерно јунаштво, готово немогуће и наднаравне напоре које су јединице чиниле у Петој офанзиви — на дане епопеје — да бисмо се тиме огријешили о славу јединице, о успомене на плејаду храбрих јунака. Али ако се трезвено размисли, преовладавање људских слабости које су долазиле до изражаја савлађујући их у себи, борбом против њих међусобним помагањем бораца, колективом, утицајем старјешине,

уствари се још више повећавали вриједност сваке јединице. Природно је да су уз задивљујућу свијест, јунаштво, пожртвованост, другарство и друге одлике наших јединица из објективних разлога понекад морали доћи до изражаја и појаве страха, егизма, па и бесперспективности. А величина улоге партиских организација и старјешина у васпитном раду са људима, поред осталог, огледала се и у њиховој способности за преовлађавањем и сузбијањем свих тих слабости и негативних појава.

Ако се анализирају одређене мјере у јединицама за одржавање сталне активности код људи, сагледаће се и неке негативне појаве, као што је апатија код једног броја људи, стално испољавање жеље за јелом и сл. Баш стална тежња да се такве појаве отклоне у јединицама дала је доста примјера и искуства. Као што је принцип сталне активности у оперативно-тактичком погледу имао своје различите видове, на примјер, не дозволити непријатељу да и једног тренутка остане на миру, и на тај начин мијењати неповољан бројни однос у корист слабијег (једна бригада брзим и смјелим маневрима претстављала је за непријатеља више од њене стварне бројне јачине) — тако је он и у оквирима јединице имао одређен допринос на одржавању борбеног морала. Наоко су то мала и незнатна искуства, али итекако вриједна. Наћи се, рецимо, на положају и ишчекивати напад непријатеља, дању, када непријатељска авијација тражи и најмањи податак о присуству наших снага, гладан и са малим изгледима да ће се људи до сита најести, напорно је. Теже утолико ако је човјек остављен сам себи, остављен својим мислима. Паметно усмјерити активност људи у таквим моментима значило је отклонити мисао на јело, на тежину ситуације. Колико је много значило кад се по малим групама, већ према томе колико је то борбена ситуација дозвољавала, заједнички читала добра књига из четних библиотека, разговарало о прочитаној књизи, или дискутовало о чланку из „Пролетера“ или из бригадних новина, макар и старих, колико је било корисно да се запосле људи на уређењу личне опреме и наоружања и сл. Сваки такав рад или поступак одвраћа од суморних мисли и одржава здраво расположење у колективу. Гдје тога није било лакше је могло да се испоји све оно што је могло негативно да утиче и ослаби снагу јединице.

Када је ријеч о поступцима и раду старјешина онда међу најзначајније, свакако, спада све оно што је чињено у погледу *бриге према људима*. И овим поводом се може рећи да је испољена брига према човјеку, његовим потребама, одавање дужног поштовања према личности сваког појединца, баш због тешких услова, било од знатно веће улоге него иначе. Није овдје у питању само однос према рањеним и болесним друговима — проблем на коме је streпио сваки наш старјешина и борац. То је био један од видова бриге за човјека и то такав у коме је племенито жртвовање, плаћено великом цијеном, донијело ванредну моралну побједу која се одразила не само у снази јединица Главне оперативне групе, него је била морални капитал за НОР у цјелини. Ту се не ради само о односима између старјешина и бораца који су својим духом отклањали сваку могућност неспоразума — на-

равно уз изузетке — што је произишало из чињенице да су старјешина и борац заједнички дијелили невоље и радост, нити о томе колико је борац, због духа односа у јединицама био у могућности да отворено каже шта мисли о поступцима командира, а то је не само позитивно дјеловало на старјешину, него је свакако подизало ауторитет његових примједба упућених борцима. У свакој јединици непосредна брига за човјека значила је сталан напор старјешине да се ублаже оскудице у сваком погледу. А немаштине и напора било је тада у јединицама на претек. Могућности да се недостаци у храни, муницији, оружју, на- домјесте и обезбиједи одмор, па и минималан, готово није ни посто- јало. Оне су из дана у дан бивале све теже и теже.

Такви тешки услови доводили су у неким јединицама до појава које су само још више отежавале ситуацију, али је на њих оштро реаговано. У једном документу из 1 дивизије, у почетку офанзиве 19 ма- ја), говори се о појави ускогрудог гледања на ратни плијен: „Врховни штаб нас је упозорио и на то да је једна од дужности штаба дивизије да те сувише велике разлике изравна (разлике између појединих бригада у погледу наоружања, а нарочито муниције — В. М.). Мора се признати да по том питању постоји велика ускогрудост у нашим јединицама и код наших старјешина. Још увијек је тешко добити дио наоружања и муниције — сем оне која се сматра сувишном — од је- динице која располаже већим количинама. Овој појави која никако не одговара степену развоја наше војске треба одлучно стати на пут и постићи коренити преокрет. Потребно изједначење наредиће штаб дивизије, али тежиште питања није у томе, него *васпитање људства и старјешина* у ширем и, на крају крајева, реалнијем духу. До сада се између осталог та ускогрудост и сувише често схватала са шаљиве стране и као нарочита довитљивост која се признавала као нека вр- лина.“⁽¹⁴⁾ И на овом проблему се види да је требало водити борбу и преовлађивати и субјективне слабости и појаве, које су отежавале и онако тешку ситуацију.

Када је у питању брига за људе и међусобни односи уопште, тада искуства говоре да није било важно само то колико се стварно бригом старјешине, па и за мало, побољшао положај човјека, колико да људи виде да је учињено све што је могло да се учини у њиховом збрињавању. „Па и онда када није било могуће, упркос крајњег зала- гања, битно побољшање тих услова, само увјерење бораца да се о њима води брига, да се предузима све што се може, позитивно је дје- ловало на њихово расположење и утицало на подизање њихове спрем- ности да се тешкоће савладају.“⁽¹⁵⁾

Људи нису или су ријетко негодовали када су остајали гладни, или без других основних потреба, али су то чинили ако није све учи- њено да им се олакшају напори и тешкоће.

¹⁴⁾ П. Морача: Студија о одбрани — у рукопису.

¹⁵⁾ Зборник докумената Народноослободилачког рата, Том IV, књ. 13, до- куменат бр. 100.

И његовање *пожртвовања и узајамног повјерења* бораца и јединица, тај неопходни елемент снаге јединице, морало је неминовно да буде потстицано радом старјешина и партиских организација, њихови поступци и мјере морали су бити усмјерени ка том циљу. Помоћи другу до себе, јединици на коју се наслањао или која је у опасности, било је не само парола на коју се ни једног тренутка није забављало, него услов успјешног вођења борбе, према томе и услов опстанка.

Развијати такве односе међу борцима и између јединица није било тешко, јер је сваки дан доносио нове случајеве које је само требало учинити доступним јединицама па да васпитно дјелују. У извјештају о војним акцијама једног батаљона 3 крајишке бригаде за период од 15 до 31 маја 1943 године, поред осталог, стоји: „Након што је порушен мост (на Тари — В. М.), остао је друг Миле Вукша из друге чете спавајући на десној обали ријеке, а друг Дане Иванчевић који је покушао да преплива ријеку како би га спасио, утопио се, док се о Милу Вукши ништа не зна. Непријатељ је покушао да пређе ријеку, али су га наше јединице одбиле“.¹⁶⁾ Штур детаљ из петнаестодневног ратног извјештаја коме није потребна ни ријеч објашњења.

О узајамној помоћи јединица исто тако говори писмо команданта и комесара 7 баниске дивизије 5 батаљона 4 бригаде: „На нашем путу из Црне Горе у Источну Босну, пробијајући се под најтежим околностима кроз непријатељске линије, ви сте нас прихватили у најтежем моменту на ријеци Хрчавки (батаљон се налазио на положају на Тисовом Брду. Да тада није успоставила контакт са првом групом, ко зна какве би све нове муке 7 дивизија још морала да поднесе — В. М.). Ваше јуначко држање и другарска пажња према нашој дивизији потстичу све наше борце и руководиоце и ми вам се у име наше дивизије захваљујемо“. О том истом догађају у једном чланку потпоручник Јасна Булатовић пише: „Пети батаљон је остао у заштитници. Иза њега била је у покрету VII банијска. Када се батаљон пробио непријатељ поче страховито да туче VII дивизију. То не смије да се дозволи. И командант Бошко распореди батаљон не чекајући наређење од бригаде, са ријечима: макар изгинули сви до посљедњег морамо одржати положај док задњи дијелови VII банијске не пређу.“¹⁷⁾

Поред ових поступака и мјера који су имали одраза на борбени морал у јединицама Главне оперативне групе, заслужују исту такву пажњу нарочито они поступци и мјере који су били усмјерени на развијању позитивних особина. То што су поменути само проблеми развијања активности, бриге о људима и пожртвовање и узајамна помоћ између јединица и бораца, не значи да су они и најзначајнији.

¹⁶⁾ Зборник докумената Народноослободилачког рата, Том IV, књ. 13, докуменат бр. 140.

¹⁷⁾ „Три године борбе IV пролетерске бригаде“, издање „Просвета“, 1945.

Улога и примјер старјешине могао би се ставити и испред њих. У исти ред сигурно улазе и поступци на његовању здраве шале за развијање ведрог расположења у јединици и слично.

*

Све је ово само дио проблема о борбеном моралу који се намећу у проучавању грађе за период Пете непријатељске офанзиве. Сваки од подручја рада у том домену: политички рад, рад партиских организација и утицај колектива, дјелатност и поступци старјешина, свако од њих заслужује детаљну анализу. Зато су неки значајни моменти за разумијевање вриједности борбеног морала и поуке које резултирају из тог периода или само узгред поменути, или о њима чак није ни било ријечи. Напримјер, од каквог је ванредног значаја за борбени морал јединица био њихов састав, а нарочито у погледу броја комуниста — по неким подацима око 55% свих припадника у јединицама било је организовано, а међу њима један број оних који су се још у школи предратног револуционарног рада очеличили у прекаљене борце, чија је права вриједност дошла до пуног изражаја у НОР-у! Такође није поменуто од какве је важности у том погледу спремност народа за борбу, какав је позитиван утицај на борбени морал јединица имао однос позадине према војсци и слично.

Али није ни била сврха овог написа да уђе у све проблеме, него да неке од њих само начне, или укаже на потребу да се о њима дискутује. Јер за детаљну обраду сваког од њих сигурно је потребна посебна студија, чиме би било употпуњено и изучавање Пете офанзиве у цјелини.
